

Τίτλος μαθήματος:

Η φιλοσοφία ως θεραπεία: Ο Αριστοτέλης και οι Στωικοί για τα πάθη της ψυχής και τη θεραπεία τους. Σύγχρονες αναγνώσεις.

Μάθημα 6<sup>ο</sup>

Στωικοί: Η αιτιακή δομή του κόσμου, η θεία πρόνοια και ο σκοπός της ανθρώπινης ζωής ως «ζωή σύμφωνη με τη φύση».

Διδάσκων:

Πουλακίδας Παναγιώτης

panroulakidas@gmail.com

## 1. Θεός και θεία πρόνοια

### Απόσπασμα 1

Διογένης Λαέρτιος 7.147: Θεὸν δ' εἶναι ζῆλον ἀθάνατον, λογικόν, τέλειον ἢ νοερὸν ἐν εὐδαιμονίᾳ, κακοῦ παντὸς ἀνεπίδεκτον, προνοητικὸν κόσμου τε καὶ τῶν ἐν κόσμῳ· μὴ εἶναι μέντοι ἀνθρωπόμορφον. εἶναι δὲ τὸν μὲν δημιουργὸν τῶν ὅλων καὶ ὥσπερ πατέρα πάντων κοινῶς τε καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ τὸ διῆκον διὰ πάντων.

Μετάφραση: Αυτοί [εννοείται οι Στωικοί] λένε πως ο Θεός είναι ένα ζῶο αθάνατο και ἔλλογο ἢ νοερό, τέλειο ὅσον αφορά την ευδαιμονία, που δεν επιδέχεται καμία κακία στον χαρακτήρα του, προνοητικό τόσο ως προς τον κόσμο όσο και προς όλα ὅσα τον απαρτίζουν αλλά ὄχι ἀνθρωπομορφικό. Είναι ο δημιουργός ὅλου του κόσμου και συνεπώς ο πατέρας ὅλων, τόσο των γενικῶν ὅσο και των ειδικῶν και ἓνα μέρος του βρίσκεται μέσα σε ὅλα τα πράγματα.

### Απόσπασμα 2

Κικέρων, *On the nature of the gods* 1.39: ait enim vim divinam in ratione esse positam et in universae naturae animo atque mente, ipsumque mundum deum dicit esse et eius animi fusionem universam, tum eius ipsius principatum qui in mente et ratione versetur, communemque rerum naturam universam atque omnia continentem, tum fatalem tumbam et necessitatem rerum futurarum,

Μετάφραση: Γιατί αὐτός [εννοείται ο Χρῦσιππος] λέει πως ἡ θεία δύναμη βρίσκεται στο λόγο και στο νου και τη διάνοια της παγκόσμιας φύσης. Αὐτός λέει επίσης πως ο Θεός είναι ο ἴδιος ο Κόσμος και ἡ ικανότητα διάδοσης του νου του [μέσα σε αὐτόν]. Λέει επίσης πως ο Θεός είναι αὐτός που καθοδηγεῖ τον Κόσμο και βρίσκεται μέσα στη φύση ὅλων των πραγμάτων, πως είναι επίσης ἡ ἴδια ἡ μοίρα και ἡ ἀναγκαιότητα των μελλοντικῶν γεγονότων.

### Απόσπασμα 3

Πλούταρχος, *On common conceptions* 1075E Καὶ μὴν αὐτοὶ γε πρὸς τὸν Ἐπίκουρον κατ' οὐδὲν ἀπολείπουσι τῶν γραμμάτων 'ιοῦ ἰοῦ, φεῦ φεῦ' βοῶντες, ὡς συγγέοντα τὴν τῶν θεῶν πρόληψιν ἀναιρουμένης τῆς προνοίας· οὐ γὰρ ἀθάνατον καὶ μακάριον μόνον, ἀλλὰ καὶ φιλόανθρωπον καὶ κηδεμονικὸν καὶ ὠφέλιμον προλαμβάνεσθαι καὶ νοεῖσθαι τὸν θεόν·

Μετάφραση: Επιπλέον αυτοί οι ίδιοι [εννοείται οι Στωικοί] είναι ιδιαίτερα απασχολημένοι να αντιμάχονται τους επικούρειους και να κλαψουρίζουν πως κατέστρεψαν την πρόληψη αναφορικά με τους θεούς αφαιρώντας την θεία πρόνοια. Γιατί λένε πως ο Θεός συλλαμβάνεται και νοείται όχι μόνο ως αθάνατος και ευτυχισμένος αλλά και ως καλοπροαίρετος, περιποιητικός και ευεργετικός.

Ανάλυση αποσπασμάτων: Για τους Στωικούς, το νόημα των όρων Θεός/Λόγος/Φύση ταυτίζονται. Αυτή η ταύτιση αποτελεί απόρροια της οντολογίας τους. Σύμφωνα με τη στωική οντολογία ο Θεός δεν πρέπει να κατανοηθεί ανθρωπομορφικά αλλά αντίθετα ως μία απολύτως έλλογη δύναμη η οποία έχει δημιουργήσει τον κόσμο και συνεχίζει να ζει μέσα σε αυτόν. Κάθε πράγμα σύμφωνα με τη στωική φιλοσοφία ενέχει μέσα του ένα κομμάτι της θεϊκής φύσης. Η λογική αυτή δύναμη που διέπει τον κόσμο (Θεός/Φύση) κινεί τον κόσμο με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε ο τελευταίος να οδηγηθεί στην τελείωση του. Αυτός είναι και ο σκοπός του θείου πλάνου. Η πρόσληψη της θεωρίας της θείας πρόνοιας είχε θετική επίδραση στον ψυχισμό και στην ηθική των ακολούθων της. Διότι μέσω αυτής αποδέχονται ότι ανεξάρτητα από το προδιαγραφμένο μέλλον τους, η ζωή τους συμμετάσχει σε ένα μεγαλειώδες και μοναδικό συμπαντικό γεγονός. Η ενεργός συμμετοχή τους σε ένα αρμονικό σύνολο σημαίνει ότι το ολικό συμφέρον είναι αδύνατο να βλάψει το επιμέρους. Η έννοια του «κοσμικού κακού» δεν υφίσταται στην στωική φιλοσοφία. Όσα συμβαίνουν στον Κόσμο και φαινομενικά βλάπτουν τους ανθρώπους δεν πρέπει να τα αντιλαμβανόμαστε ως κακά αλλά αντίθετα ως πράξεις που απορρέουν από το θείο πλάνο και προωθούν το γενικότερο καλό του κόσμου. Η κατανόηση αυτής της αρχής αποτελεί βασικό σκέλος της στωικής φιλοσοφίας. Μολαταύτα, αυτή η ιδέα φέρνει σε σύγκρουση την στωική φιλοσοφία με τον Επίκουρο ο οποίος όπως είδαμε στα προηγούμενα μαθήματα ενώ αποδέχεται και αυτός τόσο τον αιώνιο όσο και τον απόλυτα ευτυχισμένο χαρακτήρα της θεϊκής φύσης, δεν αποδέχεται τη δυνατότητα οι θεοί να μπορούν να αλληλοεπιδράσουν μαζί μας.

## 2. Η αυτοσυντήρηση ως η πρώτη ορμή των πλασμάτων

### Απόσπασμα 4

Τὴν δὲ πρώτην ὀρμὴν φασὶ τὸ ζῶον ἴσχειν ἐπὶ τὸ τηρεῖν ἑαυτὸ, οἰκειούσης αὐτὸ τῆς φύσεως ἀπ' ἀρχῆς, καθά φησιν ὁ Χρῦσιππος ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ τελεῶν, πρῶτον οἰκεῖον λέγων εἶναι παντὶ ζῶῳ τὴν αὐτοῦ σύστασιν καὶ τὴν ταύτης συνείδησιν· [...] οὕτω γὰρ τὰ τε βλέποντα διωθεῖται καὶ τὰ οἰκεῖα προσίεται. Ὁ δὲ λέγουσιν τινες, πρὸς ἡδονὴν γίνεσθαι τὴν πρώτην ὀρμὴν τοῖς ζῴοις, ψεῦδος ἀποφαίνουσιν. ἐπιγέννημα γὰρ φασιν, εἰ ἄρα ἔστιν, ἡδονὴν εἶναι ὅταν αὐτὴ καθ' αὐτὴν ἢ φύσις ἐπιζητήσασα τὰ ἐναρμόζοντα τῇ συστάσει ἀπολάβῃ· ὃν τρόπον ἀφιλαρύνεται τὰ ζῶα καὶ θάλλει τὰ φυτά. οὐδὲν τε, φασί, διήλλαξεν ἡ φύσις ἐπὶ τῶν φυτῶν καὶ ἐπὶ τῶν ζῴων, ὅτι χωρὶς ὀρμῆς καὶ αἰσθήσεως κἀκεῖνα οἰκονομεῖ καὶ ἐφ' ἡμῶν τινα φυτοειδῶς γίνεται. ἐκ περιττοῦ δὲ τῆς ὀρμῆς τοῖς ζῴοις ἐπιγενομένης, ἧ συγχρόμενα πορεύεται πρὸς τὰ οἰκεῖα, τούτοις μὲν τὸ κατὰ φύσιν τῷ κατὰ τὴν ὀρμὴν διοικεῖσθαι· τοῦ δὲ λόγου τοῖς λογικοῖς κατὰ τελειότεραν προστασίαν δεδομένου, τὸ κατὰ λόγον ζῆν ὀρθῶς γίνεσθαι· τούτοις κατὰ φύσιν· τεχνίτης γὰρ οὗτος ἐπιγίνεται τῆς ὀρμῆς.

Μετάφραση: Αυτοί [εννοείται οι Στωικοί] λένε ότι το αντικείμενο της πρώτης ορμής κάθε πλάσματος είναι η αυτοσυντήρησή του, καθώς η ίδια του η φύση είναι αυτό στο οποίο στοχεύει, όπως λέει ο Χρῦσιππος στο πρώτο βιβλίο του *Περὶ Τελεῶν*. Το πρώτο πράγμα που χαρακτηρίζει κάθε ζῶο, λέει, είναι η ίδια του η σύσταση και η συνείδησή της. [...] Γι' αυτόν ακριβῶς το λόγο κάθε ζῶο αποφεύγει οτιδήποτε είναι επιβλαβές και αποδέχεται οτιδήποτε είναι σύμφωνο [με τη φύση του]. Είναι λάθος συνεπώς να λέμε, όπως κάνουν κάποιοι, πως η ηδονή είναι το αντικείμενο της πρώτης επιθυμίας των ζῴων. Γιατί η ηδονή, όταν προκύπτει, είναι συνέπεια η οποία εμφανίζεται μόνο όταν η ίδια η φύση έχει βρει και αποκτήσει τα αναγκαία στοιχεία για τη σύσταση του πλάσματος, όπως για παράδειγμα τα ζῶα χαίρονται και τα φυτά ανθίζουν. Η φύση λένε [εννοείται η Στωικοί] δεν διαφέρει αναφορικά με τα φυτά και τα ζῶα όταν κατευθύνει τα ζῶα καθώς και τα φυτά τα οποία δεν έχουν παρόρμηση και αίσθηση αλλά και εμάς ακολουθώντας διαδικασίες οι οποίες σχετίζονται με την ικανοποίηση της πείνας μας. Αλλά από τη στιγμή που τα ζῶα έχουν και μία επιπλέον δυνατότητα, αυτή της παρόρμησης, μέσω της οποίας κυνηγούν οτιδήποτε είναι συμφέρον για την αυτοσυντήρησή τους, αυτό το οποίο είναι φυσικό για αυτά είναι να ρυθμιστεί η ζωή τους με βάση αυτή την παρόρμηση. Και από τη στιγμή που ο λόγος, υπό την έννοια της

πιο τέλειας διαχείρισης, χαρίστηκε σε όλα τα έλλογα πλάσματα, το να ζήσουν σύμφωνα με τον λόγο είναι κάτι φυσικό για αυτά. Και ο λόγος θα είναι ο τεχνίτης της παρόρμησης.

### Απόσπασμα 5

Ιεροκλής, Ἠθικὴ στοιχείωσις 2.1-2.7: διὸ πρώτη πίστις τοῦ αἰσθάνεσθαι τὸ ζῶιον ἅπαν ἑαυτοῦ ἢ τῶν μερῶν καὶ τῶν ἔργων, ὑπὲρ ὧν ἐδόθη τὰ μέρη, συναίσθησις· δευτέρα δὲ ὅτι οὐδὲ τῶν πρὸς ἄμυναν παρασκευασθέντων αὐτοῖς ἀναισθήτως διάκειται. καὶ γὰρ ταῦροι μὲν εἰς μάχην καθιστάμενοι ταύροις ἑτέροις ἢ καὶ τισιν ἑτερογενέσι ζώοις τὰ κέρατα προΐσχονται, καθάπερ ὄπλα συμφυᾶ πρὸς τὴν ἀντίταξιν. οὕτω δ' ἔχει καὶ τῶν λοιπῶν ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον καί, ἴν' οὕτως εἴπω, συμφυῆς ὄπλον.

Μετάφραση: Συνεπώς, η πρώτη απόδειξη πως κάθε ζώο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του είναι η συνείδηση των μερών του αλλά και των λειτουργιών για τις οποίες του έχουν δοθεί αυτά τα μέρη. Η δεύτερη απόδειξη είναι το γεγονός πως τα ζώα δεν αγνοούν όσα τους έχουν δοθεί για αυτοάμυνα. Όταν οι ταύροι παλεύουν με άλλους ταύρους ή με ζώα διαφορετικού είδους, στρέφουν τα κέρατά τους, σαν αυτά να είναι τα φυσικά τους όπλα για αυτή τη μάχη. Κάθε άλλο πλάσμα έχει μία ίδια διάθεση η οποία σχετίζεται με τα οικεία του φυσικά όπλα.

Ανάλυση αποσπασμάτων: Όπως και ο Επίκουρος, έτσι και οι Στωικοί στρέφονται στην μελέτη των ζώων, των νεογνών και των μικρών παιδιών προκειμένου να καταφέρουν να εντοπίσουν την πρωταρχική τάση και επιθυμία που οδηγείται κάθε πλάσμα προς πράξη. Το στωικό «επιχείρημα από την κούνια» όμως διαφέρει ως προς τα συμπεράσματα του από το αντίστοιχο επικούρειο. Για τους Στωικούς η πρώτη επιθυμία κάθε πλάσματος δεν είναι η ηδονή αλλά αντίθετα η εξασφάλιση της αυτοσυντήρησης κάθε πλάσματος. Ήδη από τη γέννηση του κάθε ζώο έχει συνείδηση τόσο της σύστασής του, των μερών του αλλά και του σκοπού για τον οποίο έχει αυτά τα μέρη. Επιπλέον κάθε πλάσμα χαρακτηρίζεται από μία έμφυτη εγγενή τάση να επιδιώκει οτιδήποτε είναι σύμφωνο και ούτως ειπείν προάγει την αυτοσυντήρησή του και να αποφεύγει οτιδήποτε είναι επιβλαβές για την τελευταία. Ακολουθώντας αυτό το επιχείρημα οι Στωικοί ασκούν άμεση κριτική στο επικούρειο «επιχείρημα από την κούνια» υποστηρίζοντας πως η ηδονή και ο πόνος δεν αποτελούν άμεσο στόχο κάθε πλάσματος αλλά συνέπεια του εάν το αντικείμενο της εκάστοτε επιθυμίας είναι σύμφωνο ή αντίθετο με την αυτοσυντήρησή του. Προκειμένου να κατανοήσουμε λοιπόν το έργο

κάθε πλάσματος, τον φυσικό δηλαδή σκοπό του θα πρέπει να κατανοήσουμε τις λειτουργίες και ούτως ειπείν την δομή της ψυχής του. Έτσι το έργο των φυτών, τα οποία απλώς τρέφονται έγκειται στο να καταφέρουν να τρέφονται και αυξάνονται σωστά. Τα ζώα αντίθετα τα οποία έχουν μία επιπλέον λειτουργία, αυτή της παρόρμησης κινούνται και κυνηγούν τα αποβλεπτικά αντικείμενα της παρόρμησής τους. Επιπλέον, ο άνθρωπος ο οποίος έχει την ικανότητα του λόγου μπορεί να αποδεχθεί ή να απορρίψει το περιεχόμενο των εντυπώσεων του και έτσι να δώσει ή να αρνηθεί τη συγκατάθεσή του σε κάποιες από της παραστάσεις του.

### 3. Η στωική ανάλυση της ψυχής

#### Απόσπασμα 6

Αέτιος 4.21 1-4: Οί Στωϊκοί φασιν εἶναι τῆς ψυχῆς ἀνώτατον μέρος τὸ ἡγεμονικόν, τὸ ποιοῦν τὰς φαντασίας καὶ συγκαταθέσεις καὶ αἰσθήσεις καὶ ὀρμὰς· καὶ τοῦτο λογισμὸν καλοῦσιν. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἑπτὰ μέρη ἐστὶ τῆς ψυχῆς ἐκπεφυκότα καὶ ἐκτεινόμενα εἰς τὸ σῶμα καθάπερ αἱ ἀπὸ τοῦ πολυπόδος πλεκτάναι· τῶν δὲ ἑπτὰ μερῶν τῆς ψυχῆς πέντε μὲν εἰσι τὰ αἰσθητήρια, ὄρασις ὄσφρησις ἀκοή γεῦσις καὶ ἀφή. Ὡν ἡ μὲν ὄρασις ἐστὶ πνεῦμα διατεῖνον ἀπὸ ἡγεμονικοῦ μέχρις ὀφθαλμῶν, ἀκοή δὲ πνεῦμα διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρις ὠτῶν [...] Τῶν δὲ λοιπῶν τὸ μὲν λέγεται σπέρμα, ὅπερ καὶ αὐτὸ πνεῦμά ἐστι διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρι τῶν παραστατῶν· ὃ καὶ φωνὴν καλοῦσιν, ἔστι πνεῦμα διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρι φάρυγγος καὶ γλῶττης καὶ τῶν οἰκείων ὀργάνων.

Μετάφραση: Οι Στωϊκοί λένε πως το ηγεμονικό είναι το ανώτερο μέρος της ψυχής το οποίο παράγει εντυπώσεις και συγκαταθέσεις και αισθήσεις και παρορμήσεις και αυτό το ονομάζουν έλλογο μέρος. Από το ηγεμονικό υπάρχουν επτά μέρη τα οποία απλώνονται σας πλοκάμια χταποδιού μέσα σε όλο το σώμα. Πέντε από αυτά είναι οι αισθήσεις, η όραση, η όσφρηση, η ακοή, η γεύση και η αφή. Η όραση είναι πνοή η οποία φτάνει από το ηγεμονικό έως τα μάτια, η ακοή είναι πνοή που εκτείνεται από το ηγεμονικό έως τα αυτιά [...] Από τις υπόλοιπες το ένα μέρος ονομάζεται σπέρμα και εκτείνεται από το ηγεμονικό έως τα γεννητικά όργανα. Το άλλο μέρος [...] το οποίο ονομάζεται ομιλία εκτείνεται από το ηγεμονικό έως το φάρυγγα, τη γλώσσα και τα υπόλοιπα σχετικά όργανα.

### Απόσπασμα 7

Αέτιος 4.23.1: Οἱ Στωικοὶ τὰ μὲν πάθη ἐν τοῖς πεπονθόσι τόποις, τὰς δ' αἰσθήσεις ἐν τῷ ἡγεμονικῷ.

Μετάφραση: Οἱ Στωικοὶ λένε ὅτι οἱ [σωματικές] ἐπιδράσεις συμβαίνουν στα αἰσθητήρια ὄργανα ἐνῶ οἱ ἐντυπώσεις [εμφανίζονται] στὴν ψυχὴ.

### Απόσπασμα 8

Φίλων *Legum allegoriarum*, 1.30: τὸ γὰρ ζῶν τοῦ μὴ ζῶντος δυσὶ προὔχει, φαντασία καὶ ὄρμη· ἡ μὲν οὖν φαντασία συνίσταται κατὰ τὴν τοῦ ἐκτὸς πρόσσοδον τυποῦντος νοῦν δι' αἰσθήσεως, ἡ δὲ ὄρμη, τὸ ἀδελφὸν τῆς φαντασίας, κατὰ τὴν τοῦ νοῦ τονικὴν δύναμιν, ἣν τείνας δι' αἰσθήσεως ἄπτεται τοῦ ὑποκειμένου καὶ πρὸς αὐτὸ χωρεῖ γλιχόμενος ἐφικέσθαι καὶ συλλαβεῖν αὐτό.

Μετάφραση: Το ζωντανό πλάσμα εἶναι ἀνώτερο τοῦ μὴ ζωντανοῦ ὑπὸ δύο ἐννοίαις, τόσο ἐπειδὴ κατέχει τὴ λειτουργία τῆς αἰσθήσεως ὅσο καὶ τὴ λειτουργία τῆς παρόρμησης. Μία ἐντύπωση διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου ἢ ὁποῖα ἐπηρεάζει τὸ νοῦ μέσω τῆς αἰσθήσεως. Ἡ παρόρμηση, ἢ ὁποῖα βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴν αἰσθήση, διαμορφώνεται ἀπὸ τὸν τόνο τῆς πνοῆς ποῦ ὑπάρχει στὸν νοῦ. Απλώνοντας [τὴν πνοή αὐτή] μέσω τῆς αἰσθήσεως ὁ νοῦς ἀγγίζει τὸ ἀντικείμενο καὶ κινεῖται πρὸς αὐτό, πρόθυμος νὰ τὸ φτάσει καὶ νὰ τὸ ἀρπάξει.

### Απόσπασμα 9

Πλούταρχος *De Stoicorum repugnantiis* 1037f: περὶ τοῦ ‘μήτε πράττειν μήθ' ὄρμῶν ἀσυγκαταθέτως, ἀλλὰ πλάσματα λέγειν καὶ κενὰς ὑποθέσεις τοὺς ἀξιοῦντας οἰκειίας φαντασίας γενομένης εὐθύς ὄρμῶν μὴ εἴξαντας μηδὲ συγκαταθεμένους.’

Μετάφραση: Χωρὶς συγκατάθεση δὲν ὑπάρχει οὔτε πράξη οὔτε παρόρμηση καὶ εἶναι ἀνοησίες καὶ κενὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ ποῦ λένε κάποιοι πὼς ὅταν ἐμφανιστεῖ μία σχετικὴ ἐντύπωση ἐμφανίζεται καὶ ἡ ἀντίστοιχη παρόρμηση χωρὶς οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔχουν ἤδη δώσει τὴν συγκατάθεσή τους.

Ανάλυση αποσπασμάτων: Όπως είδαμε στα αποσπάσματα της ενότητας 1 οι Στωικοί υποστηρίζουν τη θέση πως ο Θεός ως δημιουργός του Κόσμου ταυτίζεται με την ίδια τη δομή του Λόγου η οποία διέπει όλα τα πλάσματα και ενυπάρχει εντός τους. Σύμφωνα με τους Στωικούς κάθε πλάσμα αποτελείται από το συνδυασμό δύο στοιχείων ενός ενεργητικού (λόγος) και ενός παθητικού (ύλη) τα οποία συμπλέκονται και δίνουν σε κάθε πλάσμα συγκεκριμένη δομή και συγκεκριμένες ικανότητες. Ο λόγος όμως, στην περίπτωση των Στωικών, δεν αποτελεί μία άυλη οντότητα η οποία είναι ανεξάρτητη από την ύλη. Το αντίθετο μάλιστα. Ως λόγο πρέπει να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο δομείται η ύλη δίνοντας ως αποτέλεσμα κάθε πλάσμα να έχει διαφορετικές ιδιότητες και ικανότητες. Έτσι για παράδειγμα, τα φυτά μπορούν μόνο να αυξηθούν και να αναπαραχθούν ενώ τα ζώα έχουν επιπλέον τόσο τη ικανότητα να κινηθούν, να αισθανθούν και να παράγουν φωνή. Επιπλέον ο άνθρωπος κατέχει επιπλέον την ικανότητα του λόγου η οποία τον διαφοροποιεί από όλα τα υπόλοιπα πλάσματα καθώς του δίνει τη δυνατότητα τόσο να σκέφτεται όσο και να αποδέχεται η να απορρίπτει το περιεχόμενο των παραστάσεων του. Όσον αφορά την ψυχή οι Στωικοί την κατανοούν ως μία πνοή η οποία διαχέεται μέσα στο σώμα από το ηγεμονικό, το έλλογο δηλαδή μέρος της ψυχής έως όλα τα άκρα και τα όργανα του σώματος. Η αίσθηση, η παρόρμηση, η συγκατάθεση ακόμα και η ίδια η κίνηση αποτελούν σύμφωνα με τους Στωικούς κινήσεις της ψυχικής πνοής οι οποίες θέτουν σε κίνηση τα όργανα. Έτσι για παράδειγμα, η κίνηση του ποδιού μου όταν περπατάω προκαλείται εξαιτίας της συγκεκριμένης «εντολής» που το ηγεμονικό στέλνει μέσω της ψυχικής πνοή στο πόδι μου ενώ αντίστοιχα η αίσθηση του ζεστού καφέ που πίνω είναι αποτέλεσμα της εντύπωσης που μεταφέρεται από το αισθητήριο όργανό μου μέσω της ψυχικής πνοής έως το ηγεμονικό μου το έλλογο δηλαδή τμήμα της ψυχής μας. Σε επόμενο μάθημα θα μελετήσουμε με λεπτομέρεια τις 4 βασικές λειτουργίες του ηγεμονικού: την φαντασία, την παρόρμηση, τον λόγο και την συγκατάθεση.

#### 4. Ο σκοπός του ανθρώπου ως «ζωή σύμφωνη με τη φύση»

##### Απόσπασμα 10

Στοβαίος 2.75,11-2.76,8: Τέλος δέ φασιν εἶναι τὸ <εὐδαιμονεῖν,> οὗ ἕνεκα πάντα πράττεται, αὐτὸ δὲ πράττεται μὲν οὐδενὸς δὲ ἕνεκα· τοῦτο δὲ ὑπάρχειν ἐν τῷ κατ' ἀρετὴν ζῆν, ἐν τῷ ὁμολογουμένως ζῆν, ἔτι, ταῦτο ὄντος, ἐν τῷ κατὰ φύσιν ζῆν. Τὴν δὲ <εὐδαιμονίαν> ὁ Ζήνων ὠρίσατο τὸν τρόπον τοῦτον· [...] Κέχρηται δὲ καὶ



Κλεάνθης τῷ ὄρω τούτῳ ἐν τοῖς ἑαυτοῦ συγγράμμασι καὶ ὁ Χρύσιππος καὶ οἱ ἀπὸ τούτων πάντες, τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι λέγοντες οὐχ ἑτέραν τοῦ εὐδαίμονος βίου...

Μετάφραση: Αυτοί (εννοείται οι Στωικοί) λένε ότι να είναι κανείς ευτυχισμένος είναι το τέλος για χάρη του οποίου γίνονται όλα, αλλά το οποίο δεν γίνεται για χάρη κανενός άλλου πράγματος. Αυτό [το τέλος] συνίσταται στο να ζει κανείς μία ζωή σύμφωνα με την αρετή, στο να ζει κανείς μία ζωή σε απόλυτη ομολογία ή κάτι βέβαια που είναι το ίδιο, σε απόλυτη συμφωνία με την ίδια τη φύση. Ο Ζήνων ορίζει την ευδαιμονία με αυτό τον τρόπο [...] Λέγεται πως και ο Κλεάνθης κάνει επίσης χρήση αυτού του ορισμού στα γραπτά του, όπως και ο Χρύσιππος και οι διάδοχοί του, λέγοντας ότι η ευδαιμονία δεν διαφέρει από την ευτυχισμένη ζωή...

### Απόσπασμα 11

Στοβαίος 2.75,11-2.76,8: Τὸ δὲ τέλος ὁ μὲν Ζήνων οὕτως ἀπέδωκε· ‘τὸ ὁμολογουμένως ζῆν’· τοῦτο δ’ ἐστὶ καθ’ ἓνα λόγον καὶ σύμφωνον ζῆν, ὡς τῶν μαχομένως ζώντων κακοδαιμονούντων. Οἱ δὲ <μετὰ τοῦτον> προσδιάρθρουντες οὕτως ἐξέφερον ‘ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν’ ὑπολαβόντες ἔλαττον εἶναι κατηγορήμα τὸ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος ῥηθέν. <Κλεάνθης> γὰρ πρῶτος διαδεξάμενος αὐτοῦ τὴν αἴρεσιν προσέθηκε ‘τῇ φύσει’ καὶ οὕτως ἀπέδωκε· ‘τέλος ἐστὶ τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν’. Ὅπερ ὁ Χρύσιππος σαφέστερον βουλόμενος ποιῆσαι, ἐξήνεγκε τὸν τρόπον τοῦτον· ‘ζῆν κατ’ ἐμπειρίαν τῶν φύσει συμβαινόντων’.

Μετάφραση: Ο Ζήνων ὀρισε το τέλος με αὐτὸν τον τρόπο: «το να ζει κανείς με ομολογία». Αυτό σημαίνει το να ζει κανείς σύμφωνα με τον Λόγο, καθώς αυτοί που δεν ζουν σύμφωνα με αὐτὸν εἶναι δυστυχεῖς. Οι διάδοχοί του ἐξέφρασαν αὐτή τη θέση με περισσότερη λεπτομέρεια ως «το να ζει κανείς μία ζωή σύμφωνα με τη φύση» καθώς θεώρησαν πως ἡ θέση του Ζήωνα ἦταν ἐλλιπής. Ο Κλεάνθης, ο πρῶτος διάδοχός του, ἦταν αὐτός που πρόσθεσε το «με την φύση» και παρουσίασε τη θέση αὐτή ως ἐξής: «το τέλος εἶναι να ζει κανείς σε συμφωνία με τη φύση». Ο Χρύσιππος θέλησε να κάνει αὐτή τη θέση ἀκόμα πιο ξεκάθαρη και την ἐξέφρασε ως ἐξής: «το να ζει κανείς σύμφωνα με την ἐμπειρία των ὄσων συμβαίνουν ἀπὸ τη φύση».

## Απόσπασμα 12

Διογένης Λαέρτιος 7.87-89: Διόπερ πρῶτος ὁ Ζήνων ἐν τῷ Περὶ ἀνθρώπου φύσεως τέλος εἶπε τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατ' ἀρετὴν ζῆν· ἄγει γὰρ πρὸς ταύτην ἡμᾶς ἡ φύσις. ὁμοίως δὲ καὶ Κλεάνθης ἐν τῷ Περὶ ἡδονῆς καὶ Ποσειδώνιος καὶ Ἐκάτων ἐν τοῖς Περὶ τελῶν. πάλιν δ' ἴσον ἐστὶ τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν τῷ κατ' ἐμπειρίαν τῶν φύσει συμβαινόντων ζῆν, ὡς φησι Χρύσιππος ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ τελῶν· μέρη γὰρ εἰσιν αἱ ἡμέτεραι φύσεις τῆς τοῦ ὄλου. διόπερ τέλος γίνεται τὸ ἀκολουθῶς τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατὰ τε τὴν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν τῶν ὄλων, οὐδὲν ἐνεργοῦντας ὧν ἀπαγορεύειν εἴωθεν ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅσπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος, διὰ πάντων ἐρχόμενος, ὁ αὐτὸς ὧν τῷ Δίῃ, καθηγεμόνι τούτῳ τῆς τῶν ὄντων διοικήσεως ὄντι·

Μετάφραση: Κι ἔτσι ο Ζήνων στο βιβλίο του *Σχετικά με τη Φύση του ανθρώπου* ἦταν ο πρῶτος που υποστήριξε πως το «να ζει κανείς σύμφωνα με τη φύση» εἶναι το τέλος, το οποίο σημαίνει να ζει κανείς σύμφωνα με την ἀρετή. Γιατί η φύση μας οδηγεί στην ἀρετή. Την ἴδια θέση υποστήριξε και ο Κλεάνθης στο βιβλίο του *Περὶ Ἠδονῆς* και ο Ποσειδώνιος και ο Ἐκάτων στο *Περὶ τελῶν*. Επιπλέον, το να ζεις σε συμφωνία με τη φύση εἶναι ταυτόσημο με το να ζεις σύμφωνα με την ἐμπειρία των ὄσων συμβαίνουν ἀπὸ τη φύση, ὅπως λέει ο Χρύσιππος στο πρώτο βιβλίο του ἔργου του Περὶ τελῶν: γιατί οι δικές μας φύσεις εἶναι μέλη της φύσης του Ὁλου. Συνεπώς, το να ζει κανείς σύμφωνα με τη φύση εἶναι το τέλος, το οποίο εἶναι σύμφωνο και με τη δική μας φύση και με τη φύση του Ὁλου, το να μην κάνει δηλαδή κανείς καμία πράξη η οποία εἶναι ἀντίθετη με τον καθολικό νόμο, ο οποίος εἶναι ο ὀρθὸς λόγος ο οποίος διέπει τα πάντα και ταυτίζεται με τον Δία, ο οποίος εἶναι ο καθοδηγητὴς της διοίκησης ὄλων των υπάρχοντων πραγμάτων.

## Απόσπασμα 13

Σενέκας, *Επιστολές* 76.9-10: In homine quid est optimum? ratio: hac antecedit animalia, deos sequitur. Ratio ergo perfecta proprium bonum est, cetera illi cum animalibus satisque communia sunt. [...] Quid est in homine proprium? ratio: haec recta et consummata felicitatem hominis implevit. Ergo si omnis res, cum bonum suum perfecit, laudabilis est et ad finem naturae suae pervenit, homini autem suum bonum ratio est, si hanc perfecit laudabilis est et finem naturae suae tetigit. Haec ratio perfecta virtus vocatur eademque honestum est.

Μετάφραση: Ποια είναι η ανώτατη λειτουργία του ανθρώπου; Ο λόγος: με αυτόν ξεπερνά τα ζώα και ακολουθεί το Θεό. Συνεπώς το να τελειοποιηθεί ο λόγος είναι το καλό που προσιδιάζει στον άνθρωπο, τις υπόλοιπες λειτουργίες τις μοιράζεται με τα ζώα και τα φυτά [...] Ποιο είναι το ίδιον χαρακτηριστικό του ανθρώπου; Ο λόγος, ο οποίος όταν είναι ορθός και τέλειος οδηγεί τον άνθρωπο σε ευδαιμονία. Συνεπώς, εάν κάθε πράγμα, όταν έχει τελειοποιηθεί το ίδιον αγαθό του, είναι άξιο επαίνου και έχει φτάσει το τέλος της φύσης του και του ανθρώπου το ίδιον αγαθό είναι ο λόγος, ο άνθρωπος που τελειοποιεί το λόγο είναι άξιος επαίνου και έχει τελειοποιήσει τη φύση του. Αυτός ο τέλειος λόγος είναι η αρετή και είναι ταυτόσημος της εντιμότητας.

Ανάλυση αποσπασμάτων: Οι Στωικοί μιλώντας για τον σκοπό της ανθρώπινης φύσης και την ανθρώπινη ευδαιμονία ταυτίζουν τέσσερις διαφορετικές διατυπώσεις οι οποίες όμως έχουν ταυτόσημο νόημα:

1. Ζωή σύμφωνη με τη φύση.
2. Ζωή σύμφωνη με τον ορθό λόγο.
3. Ζωή σύμφωνη με την αρετή.
4. Ζωή σύμφωνη με τον Θεό.

Υπάρχουν δύο στοιχεία τα οποία πρέπει να κατανοήσουμε αναφορικά με τις παραπάνω διατυπώσεις. Πρώτον, ποιο ακριβώς είναι το νόημα τους και δεύτερον τον λόγο για τον οποίο οι τέσσερις παραπάνω διατυπώσεις ταυτίζονται. Όπως ήδη εξηγήσαμε στην αρχή του μαθήματος οι Στωικοί υποστηρίζουν τη θέση πως ο Θεός αποτελεί την κινητήρια δύναμη που θέτει τον κόσμο σε κίνηση και ταυτοχρόνως ενυπάρχει ως λόγος μέσα στην δομή όλων των πραγμάτων. Ακολουθώντας την αριστοτελική ιδέα περί ευδαιμονίας και έργου του ανθρώπου οι Στωικοί υποστηρίζουν τη θέση πως κάθε πλάσμα προκειμένου να είναι ευτυχισμένο πρέπει να τελειοποιήσει την ίδια του τη φύση και στην περίπτωση των ανθρώπων το ιδιαίτον χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης είναι ο λόγος ο οποίος αποτελεί απόρροια του τρόπου με τον οποίο η ίδια η Φύση/Θεός/λόγος του διέπει τον κόσμο έχει φτιάξει τον άνθρωπο. Όπως θα δούμε στο επόμενο μάθημα η αρετή αποτελεί σύμφωνα με τους Στωικούς μία κατάσταση της ψυχής σύμφωνα με την οποία όλες οι πεποιθήσεις που έχει ο άνθρωπος είναι αληθείς και ακολουθούν την αλήθεια του κόσμου και συνεπώς της Φύσης/Θεού. Υπό αυτή την έννοια το να αποκτήσει κανείς την αρετή, αυτό το συνεκτικό σύστημα αληθών πεποιθήσεων σημαίνει πως θα μάθει πώς να ζει τη ζωή του ακολουθώντας την

πραγματική του φύση, τον ορθό λόγο δηλαδή που ο ίδιος ο Θεός/Φύση έχει τοποθετήσει εντός του.

### Συμπεράσματα

1. Για τους Στωικούς, το νόημα των όρων Θεός/Λόγος/Φύση ταυτίζονται. Αυτή η ταύτιση αποτελεί απόρροια της οντολογίας τους. Σύμφωνα με τη στωική οντολογία ο Θεός δεν πρέπει να κατανοηθεί ανθρωπομορφικά αλλά αντίθετα ως μία απολύτως έλλογη δύναμη η οποία έχει δημιουργήσει τον κόσμο και συνεχίζει να ζει μέσα σε αυτόν.
2. Η λογική αυτή δύναμη που διέπει τον κόσμο (Θεός/Φύση) κινεί τον κόσμο με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε ο τελευταίος να οδηγηθεί στην τελείωση του. Αυτός είναι και ο σκοπός του θείου πλάνου. Αυτή η ιδέα φέρνει σε σύγκρουση την στωική φιλοσοφία με τον Επίκουρο ο οποίος όπως είδαμε στα προηγούμενα μαθήματα ενώ αποδέχεται και αυτός τόσο τον αιώνιο όσο και τον απόλυτα ευτυχισμένο χαρακτήρα της θεϊκής φύσης, δεν αποδέχεται τη δυνατότητα οι θεοί να μπορούν να αλληλοεπιδράσουν μαζί μας.
3. Το στωικό επιχείρημα από την κούνια υποστηρίζει τη θέση πως κάθε πλάσμα από τη γέννηση του έχει συνείδηση τόσο της σύστασής του, των μερών του αλλά και του σκοπού για τον οποίο έχει αυτά τα μέρη. Επιπλέον κάθε πλάσμα χαρακτηρίζεται από μία έμφυτη εγγενή τάση να επιδιώκει οτιδήποτε είναι σύμφωνο και ούτως ειπείν προάγει την αυτοσυντήρησή του και να αποφεύγει οτιδήποτε είναι επιβλαβές για την τελευταία. Μέσω αυτού του επιχειρήματος οι Στωικοί ασκούν άμεση κριτική στο επικούρειο «επιχείρημα από την κούνια» υποστηρίζοντας πως η ηδονή και ο πόνος δεν αποτελούν άμεσο στόχο κάθε πλάσματος αλλά συνέπεια του εάν το αντικείμενο της εκάστοτε επιθυμίας είναι σύμφωνο ή αντίθετο με την αυτοσυντήρησή του.
4. Οι Στωικοί μιλώντας για τον σκοπό της ανθρώπινης φύσης και την ανθρώπινη ευδαιμονία ταυτίζουν τέσσερις διαφορετικές διατυπώσεις οι οποίες όμως έχουν ταυτόσημο νόημα:
  - i. Ζωή σύμφωνη με τη φύση.
  - ii. Ζωή σύμφωνη με τον ορθό λόγο.
  - iii. Ζωή σύμφωνη με την αρετή.
  - iv. Ζωή σύμφωνη με τον Θεό.